

DR JAN W. MICHALSKI

***POWSTANIE, ROZWÓJ I FUNKCJA KURATELI SĄDOWEJ DLA
NIELETNICH***

Początek XXI wieku, to okres intensywnych przemian polityczno – ekonomicznych. Ulegają radykalnej zmianie warunki egzystencji ludzi, stosunki społeczne, systemy wartości, obyczajowości i kultury. Jednocześnie bardziej zaznaczają się zjawiska patogenne w kraju i w wielu innych państwach. Postęp cywilizacyjny i zachodzące przemiany powoduje, że młodzi ludzie nierzadko są niepewni i zdezorientowani, a to prowadzi do zachowań nie zawsze odpowiadającym ogólnie przyjętym normom społecznym, których funkcjonowanie gwarantuje równowagę w każdej grupie społecznej.

Młody człowiek we współczesnym świecie jest zagubiony, trudno jest mu odnaleźć wartości, ideały czy życiową orientację. Rodzi się u niego poczucie lęku, niepewności i osamotnienia. Fala agresji, przemocy, kradzieży i wszelkiego rodzaju zachowań przestępczych stawia nowe wyzwania przed systemem resocjalizacji. Coraz większa liczba nieletnich jest sprawcami czynów przestępczych, aspołeczne zachowania stają się zjawiskiem powszechnym, obejmującym wszystkie środowiska społeczne i grupy wiekowe. Zjawiska agresji, przemocy, gwałtu i nietolerancji stają się czymś normalnym, czymś do czego można przywyknąć. Stają się trwałym składnikiem codzienności. Zjawiska te głęboko i boleśnie dotknęły najważniejsze środowiska społeczno – wychowawcze, jak rodzina i szkoła. Zarówno w Polsce, jak i w wielu innych państwach problemem społecznym jest nierozwiązana kwestia zapobiegania przestępczości i niwelowania jej poziomu. Przestępczość nieletnich jest jednym z bardziej nagłośnionych w ostatnich latach zjawisk. Ostatnie lata dowodzą, że liczba nieletnich wchodzących w konflikt z prawem nie zmniejsza się, a wręcz przeciwnie – ciągle wzrasta. Świadczy to przede wszystkim o zaniedbaniach i braku właściwej opieki nad dziećmi. Wzrastające w czasach współczesnych zainteresowanie sposobami skutecznej resocjalizacji wpływa nie tylko z przeświadczenia, że mamy obecnie młodzież trudniejszą niż dawniej. Zawsze bowiem, odkąd istniało zorganizowane społeczeństwo, młodzież uważano za krnąbrną i złą. W systemie resocjalizacji nieletnich niedostosowanych społecznie występują

różne formy organizacyjne i podmioty je prowadzące. Niektóre z nich są sensu stricto resocjalizujące – np. kuratela sądowa.

Instytucja kuratorów sądowych dla nieletnich powstała na przełomie XIX i XX wieku. Jak wynika z danych Organizacji Narodów Zjednoczonych, nadzór kuratora sądowego zawdzięcza swe powstanie nie aktom prawnym, lecz postępowym praktykom sądowym. Oczywiście najłatwiej było stosować je na gruncie prawa pisanego. Angielskie *Common Law* wykształciło w XIX w. kilka różnych odmian procedury sądowej, pozwalającej zawiesić sam wymiar kary bądź też jej wykonanie na okres próby [ang. *probation*]. Takie warunkowe pozostawienie na wolności wymagało jednak kontroli w okresie próby. Stąd zrodziła się instytucja kuratora sądowego [*probation officer*], który sprawował nadzór nad podsądnymi. Rozwój tej instytucji doprowadził do uznania nadzoru za samoistną sankcję sądową, a zajmujące się nadzorowaniem osoby stały się przedstawicielami władzy sądowej – kuratorami sądowymi. Stosowaniu warunkowego uwolnienia od kary towarzyszyły różne formy nadzoru w okresie próby. W miarę, gdy zaczęło to dawać dobre rezultaty, praktyka niektórych sądów angielskich i amerykańskich doprowadziła do wyeliminowania kary w pewnych przypadkach i zastosowania tylko i wyłącznie nadzoru, jako reakcji sądowej na niektóre przestępstwa. Kurator sądowy jako organ społeczny i pomocniczy sądu w Polsce jest ściśle związany z sądownictwem dla nieletnich. Po zakończeniu I wojny światowej i uzyskaniu przez Polskę niepodległości, w 1919 roku powstało w Polsce sądownictwo dla nieletnich. Zostali również ustanowieni opiekunowie sądowi, nazwani później kuratorami dla nieletnich. Dawne prawo polskie nie miało oddzielnych przepisów dotyczących nieletnich. Jedyne prawo jakie zajmowało się dzieckiem to prawo cywilne. Za Kazimierza Wielkiego, a później Jagiellonów wydawano przepisy dotyczące praw cywilnych dziecka. W sierpniu 1915 r. w Polsce powstały sądy obywatelskie i od razu mianowano przy sądzie warszawskim trzech sędziów dla nieletnich. Jednak zamierzenia te nie zostały zrealizowane ze względu na rozwiązanie sądów obywatelskich we wrześniu 1915 roku. Sprawa utworzenia specjalnego sądownictwa dla nieletnich znajdowała się nadal na porządku dziennym władz ustawodawczych. 7 lutego 1919 roku sprawa ta znalazła swój wyraz w wydanym dekrete Naczelnika Państwa. Następnie wydano rozporządzenie wykonawcze ministra sprawiedliwości w sprawie urządzenia sądów dla nieletnich i uregulowano też działalność instytucji opiekunów sądowych (kuratorów). Sądy zostały utworzone w Warszawie, Lublinie i Łodzi. Dekret zlecił sędziom powołanie opiekunów sądowych podległych sędziemu dla nieletnich. Do obowiązków opiekunów sądowych należało udzielanie pomocy w zakresie zbierania informacji o nieletnich oraz roztaczanie nad nimi opieki na polecenie sądu,

zwłaszcza w okresie zawieszenia kary. O prawach i obowiązkach opiekunów sądowych przy Sądzie dla Nieletnich w Warszawie informuje instrukcja wydana w marcu 1925 r. przez sędziego dla nieletnich Antoniego Komorowskiego. O praktycznej działalności opiekunów sądowych pisze A. Komorowski, że utworzone koło opiekunów składało się z 43 osób, wśród których było 9 studentów prawa. W 1925 r. pod ich opieką pozostawało 90 nieletnich. Później zmieniono nieco system opieki sądowej nad nieletnimi. W 1929 r. została wprowadzona zasadnicza zmiana zasad działania kuratorów sądowych. Wydane wówczas rozporządzenie ministra sprawiedliwości zniosło możliwość opłacania kuratorów co przesądziło sprawę tego zawodu i powołano zawodowych kuratorów dla nieletnich. W 1935 r. pełnienie obowiązków kuratora uznano za obywatelską funkcję honorową. Liczba kuratorów dla każdego okręgu apelacyjnego ustalana była przez ministra sprawiedliwości, natomiast powoływanie i odwoływanie kuratorów należało do obowiązków prezesów sądów apelacyjnych. Funkcje kuratora dla nieletnich mogła pełnić osoba mająca odpowiednie kwalifikacje w zakresie opieki nad dzieckiem moralnie zaniedbanym. Kurator był powołany do pełnienia obowiązków określonych w Kodeksie Karnym i Kodeksie Postępowania Karnego, czyli do pełnienia nadzoru jako środka wychowawczego.

Niestety nie wiadomo jak przebiegało stosowanie nadzorów kuratorskich w praktyce, jakie osiągnęto rezultaty i ilu kuratorów działało na terenie Polski w okresie międzywojennym, ponieważ nie zachowały się oficjalne dane statystyczne – wskutek zniszczenia Warszawy i innych miast polskich, w których znajdowały się archiwa sądów.

Rozwój instytucji kuratora sądowego w Polsce ściśle się wiąże z powołaniem do życia sądownictwa dla nieletnich, wraz z jego przeobrażeniami i doskonaleniem funkcji, oraz organizacji sądów dla nieletnich. M. Kopeć – Chrościcka ze względu na określone fazy przeobrażeń w naszym kraju oraz zmiany w organizacji samego sądownictwa wyróżnia w rozwoju instytucji kuratora sądowego następujące okresy:

- międzywojenny, tj. lata 1919 – 1939,
- lata 1945 – 1959, tj. do czasu powołania kuratorów zawodowych,
- lata 1959 – 1978, tj. do okresu utworzenia sądów rodzinnych,
- 1979 r. – 13 maja 1983 r., tj. do dnia wejścia w życie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Zadanie kuratora polega głównie na eliminowaniu zaburzeń procesu socjalizacji nieletniego poprzez ingerencję, dla jego dobra, w życie rodziny, środowiska szkolnego, a także – rówieśniczego.

K. Sawicka wyodrębniła cztery grupy czynności zawodowych kuratora sądowego:

1. czynności wspomagające sąd,
2. czynności organizacyjne,
3. czynności resocjalizujące,
4. czynności profilaktyczne.

Rola kuratora w przypadku nadzoru nad sposobem wykonywania obowiązków rodzicielskich sprowadza się do bycia doradcą rodziny, a czasami nawet organizatorem jej życia. Nadzór kuratorski nad rodziną ma na celu profilaktykę rozumianą jako zapobieganie zjawiskom, które jeszcze nie wystąpiły, ale których należy się spodziewać [np. wykołajenie społeczne].

Jednym z podstawowych warunków powodzenia w pracy jest wytworzenie właściwego klimatu podczas pierwszego kontaktu kuratora z podopieczną rodziną. Niektórzy rodzice nie przejawiają chęci współpracy z kuratorami. Czasami uniemożliwiają wykonywanie czynności związanych z dozorem [np. nie wpuszczają do domu, udają, że ich nie ma itp.]. Utrudnia to lub wręcz uniemożliwia pracę resocjalizacyjną.

Efektywność pracy kuratora uwarunkowana jest częstotliwością spotkań z podopieczną rodziną. Im większa patologia, tym wyższa potrzeba kontaktów, kontroli i czynnego oddziaływania kuratora na podopieczne rodziny. System pracy z rodziną powoduje, że kurator sądowy staje się do pewnego stopnia koordynatorem różnych służb pracujących na rzecz małoletnich, nieletnich oraz ich rodzin, a także sam występuje po części w roli wychowawcy resocjalizatora i pracownika socjalnego świadczącego usługi niematerialne jak – porady prawne, załatwianie spraw w urzędach – a także nie rzadko prowadzi pracę terapeutyczną – psychologiczną. O skuteczności pracy resocjalizacyjnej kuratora decyduje jego autorytet. W mniej zdemoralizowanych rodzinach, nie mogących dać sobie rady z problemami wychowawczymi oraz chętnych do przyjęcia pomocy z zewnątrz, udaje się kuratorom przeważnie przyjąć pozycję centralną. W rodzinach zdemoralizowanych istnieją tendencje do ukrywania różnych poczynań własnych i małoletnich dzieci przed „okiem” kuratora. Pozycja peryferyjna kuratora stwarza niebezpieczeństwo braku jasności w rozeznaniu sytuacji rodzinnej, dlatego wskazane jest wówczas uzyskanie informacji o podopiecznych z innych, bardziej wiarygodnych źródeł. Zawsze istnieje niebezpieczeństwo przerzucenia odpowiedzialności w różnych kwestiach życiowych z rodziny na osobę kuratora. Od talentu wychowawczego kuratora zależy, w jakim stopniu potrafi on rodzinę podopiecznych zmobilizować do działań. Działania kuratora rodzinnego mają również niemałe znaczenie w pracy profilaktycznej – wychowawczej i procesie zwalczania objawów

patologii. Kurator przebywając w terenie współdziała nie tylko z rodziną i nieletnim, objętym nadzorem kuratora z mocy postanowienia sądu. Często osoby z terenu miejsca zamieszkania podopiecznych zwracają się do niego z prośbą o radę lub rozmowę interwencyjną. Zawsze uzyskują ją, spotykają się z życzliwością i kompetentną pomocą lub są wskazywane miejsca, w których taką pomoc można uzyskać. Takie nierejestrowane działania często przynoszą pozytywne rezultaty.

Kurator rodzinny w ramach działań profilaktycznych między innymi podejmuje również współpracę z policją, a zwłaszcza z zespołami do spraw nieletnich i patologii oraz dzielnicowymi i pracownikami socjalnymi, polegającą na przekazie informacji, konsultacji, interwencji kuratora, zanim sprawa trafi do sądu. W takich przypadkach rodzina będąca obiektem zainteresowania z większą powagą traktuje zalecenia, upomnienia i ewentualnie dyspozycje. Taka forma działalności profilaktycznej jest ważnym elementem w walce ze zjawiskiem patologii wśród dzieci i młodzieży. Pozytywne efekty dadzą wówczas wyraz w postaci dalszego zmniejszenia wpływu spraw do sądów rodzinnych. Sprawy rozpatrywane przez sądy rodzinne w dużej mierze dotyczą środowisk patologicznych, gdzie stopień demoralizacji wśród dzieci i młodzieży jest znaczny. Zasadniczym zadaniem kuratora zawodowego czy społecznego jest praca nad resocjalizacją nieletniego. Kurator zawodowy ma ponadto obowiązek rekrutacji kuratorów społecznych, ukierunkowanie ich pracy i kontrolowanie ich działalności.

Zadania kuratora sądowego i społecznego wobec nieletnich obejmują:

1. indywidualne oddziaływanie na nieletniego, środowisko rodzinne i rówieśnicze,
2. staranie o wykształcenie, naukę zawodu i zatrudnienie oraz organizowanie czasu wolnego nieletniemu,
3. troskę o poprawę stosunków rodziców do dzieci, to jest o takie wykonywanie obowiązków rodzicielskich względem własnych nieletnich dzieci, aby miały one zapewnione warunki do prawidłowego rozwoju.

Sprawując dozór nad nieletnim, kurator kontaktuje się bezpośrednio z sędzią, który wydał postanowienie w stosunku do nieletniego. Sędzia dysponuje różnymi środkami, które mogą pomóc kuratorowi szybko usunąć trudności napotymane w trakcie dozoru. Dlatego istotnym zadaniem kuratora jest składanie sprawozdań – początkowo raz na miesiąc, a potem co kwartał.

Sprawując dozór, kurator współpracuje ze szkołą, odwiedza podopiecznego w szkole, rozmawia z wychowawcą, poznaje lepiej charakter nieletniego, jego zdolności, stosunek do pracy i otoczenia. W kontaktach ze szkołą kurator stara się tak pokierować dozorem, aby fakt,

że chłopak czy dziewczyna jest pod jego kuratelą, nie podrywał nieletniemu opinii w oczach kolegów i wychowawców. Aby praca kuratora dawała pozytywne rezultaty, musi on znać zachowanie swojego podopiecznego na terenie szkoły oraz jego pozycję w grupie rówieśniczej. B. Urban uważa, że rola relacji rówieśniczych w determinowaniu zaburzeń zachowania u dzieci i młodzieży jest ogromna. W przypadkach kryminogenego środowiska rodzinnego małoletniego, tylko dobra współpraca kuratora ze szkołą może ustrzec dziecko przed umieszczeniem w placówce opiekuńczej. W pracy z nieletnimi kuratorzy pracują profesjonalnie, opierając się na wcześniej postawionej diagnozie, dobierając odpowiednie środki oraz metody pracy resocjalizacyjnej.

Trud podejmowany przez kuratora nie zawsze kończy się sukcesem z przyczyn od nich niezależnych. Jednak w tej pracy każdy nawet pojedynczy przypadek zakończony powodzeniem jest powodem do radości i satysfakcji.

Działalność kuratorów sądowych, jako instytucjonalna forma resocjalizacji, przebiega zasadniczo w środowisku nieletnich. Kuratorzy sądowi obejmują stosunkowo dużo nieletnich działalnością otwartą w środowisku. Skuteczność pracy resocjalizacyjnej kuratora sądowego jest nieznaczna i możliwości oddziaływania na wychowanka są ograniczone wtedy, gdy kontakty kuratora z wychowankami są rzadkie i czas oddziaływania krótki. W sytuacji, gdy oddziaływania kuratora wobec podopiecznego sądu są niewystarczającym środkiem wychowawczym, sprawowany nadzór winien być wzmocniony działalnością prowadzoną w ośrodkach kuratorskich lub innych placówkach w środowisku lokalnym.

Bibliografia:

1. Lesław Pytka, „Pedagogika resocjalizacyjna”, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Socjalnej, Warszawa 2000 r.
2. Czesław Czapów, „Wychowanie resocjalizujące”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978 r.